

פאביאניצה, שנוסדה בסוף המאה הי"ג או במחצית הראשונה של המאה הי"ד הייתה שייכת לשטחי הכנסייה של פלך קרקוב, והייתה מרכז מינהלי של שטחי החזקה של פלך זה במחוז שיראדז. כשטח בבעלות הכנסייה חל בה איסור להתיישבות היהודית (*de non tolerandis Judaeis*). רק אחרי חלוקתה השנייה של פולין והמעבר תחת שליטת פרוסיה, בוטלו המגבלות לגבי ההתיישבות היהודית – בשנת 1794 חיו בפאביאניצה 482 תושבים, ובכלל זה 15 יהודים.

בתקופת מלכות פולין (הממלכה הקונגרסאית) באביאניצה הפכה לאחד המרכזים של ענף הבדים והחייטות של איזור לודג', והיהודים החלו להגיע ולזרום אל העיר בתנועה גדולה יותר. בתחילה הם התיישבו רק בחלק העיר המכונה העיר העתיקה, ורק החל משנת 1848 אלה שהוכיחו את נחיצותם המקצועית וקיבלו אישור מיוחד יכלו לעבור לאיזור של העיר החדשה. מלוא החוקיות וההסדר של שהות היהודים בעיר הושגה על ידי צו הסובלנות מטעם קיסר רוסיה בשנת 1862 – 800 היהודים היוו אז כבר 16 אחוזים מכלל האוכלוסיה. רבים עבדו בקבלנות כטווים על מכונות טוויה ידניות.

החל משנת 1836 קמה ליהודי המקום קהילה דתית משלהם. החל משנת 1864 בפאביאניצה החל לפעול בית ספר בן שתי כיתות לימוד, שמיועד היה הן לקתולים והן ליהודים. אחד משני המורים המועסקים בבית הספר היה יהודי. בביה"ס למדו 190 תלמידים (ובכלל זה 10 אחוז ילדים יהודים). לקראת סוף המאה הי"ט הקהילה הוסיפה לנכסיה בית ספר דתי משלה, שפעל ברחוב קאפליצ'נה. התפילות התקיימו בתחילה בבתי פרטיים, ולאחר מכן בבית שכור ברח' בוז'ניצ'ה (רח' בית הכנסת). ב-1880 נבנה בפאביאניצה בית כנסת בנוי אבן. הוקם גם בית העלמין שברחוב צמנטרנה (רח' בית העלמין).

בשנת 1897 חיו בפאביאניצה כחמשת אלפים יהודים, והם היוו כבר 19 אחוז מהאוכלוסיה. מראשית המאה הכ' פעלו בין יהודי פאביאניצה: המפלגה הסוציאליסטית הפולנית, הבונד וכן הארגונים הציוניים. עד מהרה כח רב נצבר בידיה של אגודת ישראל. בתקופה שבין מלחמות העולם אחוז האוכלוסיה היהודית לא השיג את רף ה-20 (אחוזים) מכלל האוכלוסיה (ב-1939 קרוב לתשעת אלפים מתוך 46 אלף). בני הקהילה עסקו באופן מסורתי במסחר ובמלאכה, והיוו גם חלק ניכר ממעמד המשכילים והתעשיינים בעיר. רובם התגוררו ברובע היהודי המסורתי – בעיר העתיקה, בסביבת הרחובות בוז'ניצ'ה, קאפליצ'נה, באטורגו, סטארי רינק, גארנצארסקה, קונופנה, פיוטרה סקארגי. פאביאניצה הייתה מרכז גדול של חיי הדת היהודית. מוצגות כאן היו קבוצות חסידים רבות, בעיקר חסידי גור, פעלו גם מספר בתי דין רבניים. בעיר הופיע גם העתון היידי "פאביאניצער צייטונג".

לאחר כניסת הצבא הגרמני אל העיר בספטמבר 1939 החלה תקופת רדיפות נגד היהודים. בפברואר 1940 הכובש הגרמני הקים את הגטו – אחד הראשונים בפולין, והממוקם בעיר העתיקה, בין הרחובות סובייסקייגו, באטורגו, בוז'ניצ'ה, קאפליצ'נה, גארנצארסקה, קונופנה וקושצ'יילנה. 8 עד 9 אלף בני אדם נאסרו בו. בתוך הגטו פעל היזנראט בהנהגתו של רובינשטיין. קמה גם משטרת הגטו היהודית. הגרמנים העסיקו את היהודים במיני עבודות סדר, בין השאר בהריסת הבונקרים שנותרו ממבצע ספטמבר ובעבודות הריסה שונות. נבחרו 1200 בעלי מלאכה ואולצו לעבוד במפעלים היהודיים שהוחרמו. משימתם הייתה תפירת מדים עבור הלופטואפה וכן תפירת אוהלים צבאיים. מספר פעמים נשלחו קבוצות של גברים ונשים צעירים/ות לעבודות כפייה (ללודג', פוזנן, נורווגיה).

למרות התנאים הקשים בגטו, פעל שם תיאטרון זעיר שהציג הצגות והצגות בידור. בבית הספר היהודי לשעבר הוקם בית חולים שנתן שירותיו ליהודים בלבד.

בפברואר 1942 וועדה רפואית בדקה את כל תושבי הגטו שגילם למעלה מ-10 שנים, וסימנה את כולם בחותמת על החזה, בסימן A או B. באמצע מאי של אותה שנה כל יושבי הגטו הושלכו מבתיים ולאחר שאולצו והואצו במכות לעבור בכל העיר נעלו באיצטדיון הספורט שברחוב זאמקובה. בדרך הרגו את החלשים והחולים, וגם את אלה שלא רצו לעזוב את בתיים. חלק מהיהודים, המשווייכים לקבוצה A הוצאו בטראם אל גטו לודג', והשאר, שאומדנם מגיע ליותר מחמשת אלפים בני אדם, הופנו בכיוון קוטנו ופוזק, אל מחנה ההשמדה הגרמני הנאצי בחלמנו שעל נהר הנר, ושם הומתו באופן מידי בגז. היהודים שנותרו בפאביאניצה הועסקו במפעל תפירה בשטח הגטו, ושם גם התגוררו.

הרכוש שנותר בדירות הנטושות נשדד בידי הגרמנים והוצא ללודג'. בית הכנסת שנחרב אז, נהרס בצו השלטונות ב-1960.

בית העלמין היהודי בפאביאניצה הוקם בשנת 1847 בערך, בחלקה הדרומי-מערבי של העיר על חלקה המצויה כיום בין הרחובות ווילנסקה, צמנטרנה, יוחנן פאולוס ה-II ושניאדצקייגו. בתקופה שבין המלחמות שטח בית העלמין תפס 1,7 הקטר. בשנת 1968 שטח בית העלמין בצד מערבי הוקטן בשל בניית תחנת כח לחימום ומחסן פחם. בשנות ה-90 של המאה שעברה ביוזמת יהודי פאביאניצה בניכר וצאצאיהם, נערכו בבית העלמין עבודות שיקום. בשנת 1995 בית העלמין נרשם ברשימת האתרים לשימור. בין השנים 2014-2015 הקרן לתיעוד בתי העלמין היהודיים ערכה את רשימת המצבות, הכוללת אתצ הנתונים האישיים של הנפטרים ואת תצלומי הקברים, הכל בהזמנת המוזיאון לתולדות יהודי פולין POLIN.

כיום שטחו של בית העלמין הוא 0,85 ההקטר, שבו נשתמרו למעלה מ-1300 מצבות. חלקן נושאות פוליכרומיה שניונית. שטח בית העלמין גודר בחומת בטון עכשווית ובה כניות מכיוון המערב והמזרח.